

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้า ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
ดังประเด็นต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายมุสลิม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

1. ความหมายของบทบาท

มีผู้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับบทบาท ไว้หลายท่าน ดังนี้

สมยศ นาวิกาน(2546 :16) ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า หมายถึง การทำหน้าที่
หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนดสถานภาพและบทบาท ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่าง
บุคคล ผู้ที่มีสถานภาพความเป็นพ่อ ต้องดำเนินบทบาทเป็นผู้ให้การอบรมเลี้ยงดู สั่งสอนบุตร
ให้เป็นคนดี ส่วนสถานภาพการเป็นบุตรต้องดำเนินบทบาทเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา
ไพบุลย์ ช่างเรียน (2542 : 27) กล่าวว่า บทบาทโดยทั่วไปพิจารณาจากความหมาย
ไว้ 2 นัย คือ

นัยแรก พิจารณาจากโครงสร้างทางสังคมว่า บทบาท หมายถึง ตำแหน่งทางสังคม
ที่มีชื่อเรียกต่างๆ ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น
บทบาทจึงหมายถึง ผลสืบเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำที่เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ใน
สถานภาพแห่งการปะทะสังสรรค์นั้น

นัยสอง บทบาทเป็นวิธีการแสดงพฤติกรรมของบุคคลที่สังสรรค์กันนั้น
ว่า จะปฏิบัติอย่างไร หรือคาดว่า บุคคลอื่นจะปฏิบัติตนอย่างไร บทบาทของบุคคลในสังคม
ย่อมขึ้นอยู่กับสถานภาพที่ตนครองอยู่และคุณสมบัติส่วนตัวของบุคคล

บทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันตามลักษณะสถานภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้
ความสามารถเหตุผลเจตจำนงใจ การอบรมและความพอใจ

สมเดช สิทธิพงษ์พิทยา (2544 : 13) ได้กล่าวถึงความหมายของบทบาท ว่า
หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่และสิทธิ ซึ่งผูกพันกับ
สถานภาพหรือฐานะตำแหน่งทางสังคม โดยสังคมจะกำหนดหรือคาดหวังบทบาทของบุคคลในแต่ละ

ละสถานภาพหรือฐานะตำแหน่งไว้ เพื่อให้ผู้ดำรงอยู่ในสถานภาพหรือตำแหน่งนั้นๆ ยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

ยนต์ ชุ่มจิต (2544 : 55) ได้ให้ความหมายของบทบาท ว่า เป็นภาระที่ต้องรับผิดชอบตามสถานภาพของบุคคล

ยงยุทธ เกษสาคร (2545 : 15) กล่าวถึงความหมายของ บทบาท ไว้ว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขและอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบที่ต้องกระทำเมื่อบุคคลเข้ามาดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง และบทบาทที่กำหนดคนนั้นต้องเป็นที่รู้จักและเข้าใจกันระหว่างผู้ดำรงตำแหน่งเองกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

สรุปได้ว่า บทบาทหมายถึง แบบแผนพฤติกรรมหรือการกระทำที่เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ในขอบเขตของตำแหน่งที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ โดยสังคมเป็นผู้กำหนดและมีความคาดหวังต่อผู้ที่ดำรงตำแหน่ง

2. ความหมายบทบาทหญิงชาย (gender) และ สถานะเพศ (sexuality)

2.1 บทบาทหญิงชาย หรือ เพศภาวะ (gender)

บทบาทหญิงชาย หรือเพศภาวะ หมายถึง ความแตกต่างระหว่างหญิงชายที่สังคมเป็นตัวกำหนด ซึ่งอาจเป็นความแตกต่างทางบทบาท เจตคติ พฤติกรรม และค่านิยม ความแตกต่างนี้สามารถเรียนรู้และแปรปรวนไปตามวัฒนธรรมของแต่ละแห่ง ในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้นความแตกต่างที่สังคมกำหนดจึงเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ (เกษม จันทร์แก้ว, 2530 : 32)

2.2 สถานะเพศ (sexuality)

สถานะเพศ หมายถึง ความแตกต่างทางลักษณะชีวภาพและระบบสืบพันธุ์ระหว่างเพศชายและเพศหญิง โดยธรรมชาติความแตกต่างทางเพศระหว่างหญิงและชายจะเหมือนกันหมดและเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังนั้นหากแบ่งบทบาทของหญิงและชายตามการตีความทางสรีระ “บทบาทเพศ” จึงหมายถึง บทบาทหน้าที่ที่ถูกกำหนดมาแล้วว่ามีความแตกต่างกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งเป็นผลมาจากความแตกต่างทางชีวภาพที่ติดตัวมาแต่เกิดของแต่ละเพศ ดังนั้นบทบาทเฉพาะเช่นนี้จึงไม่สามารถแลกเปลี่ยนทดแทนกันได้ (เมทินี พงษ์เวช, 2544 : 10)

สำนักกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2547:10) ให้ความหมาย บทบาทหญิงชาย ว่า บทบาทหญิงชาย คือ ความแตกต่างของผู้หญิงและผู้ชายที่เกิดจากการกำหนดโดยสังคมถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้และการขัดเกลาทางสังคม ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆของแต่ละสังคม เช่น ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม การศึกษา ฯลฯ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์ และเงื่อนไขของสังคมที่เปลี่ยนไป บทบาทนี้จะเกี่ยวข้องกับการแบ่งงานระหว่าง

ผู้หญิงและผู้ชาย (gender division of labour) คือ การให้คุณค่ากิจกรรมและความรับผิดชอบของผู้หญิงและผู้ชาย ที่อาจแยกออกจากกันแต่เชื่อมโยงกัน

3. บทบาท หน้าที่ และสิทธิของสามีภรรยาตามหลักการอิสลาม

3.1 บทบาทด้านครอบครัว

สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ (2545) ได้แบ่งบทบาทของสตรีด้านครอบครัวไว้ 2 ฐานะ คือ

3.1.1 บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นภรรยา

บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาสามารถจำแนกบทบาทที่สำคัญ 6 ประการ คือ

1) สตรีมีหน้าที่ในการดูแลบ้านและครอบครัว สตรีมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นหรือให้คำแนะนำในส่วนที่เกี่ยวกับกิจการของครอบครัวได้ แต่ต้องยอมรับสามีในฐานะเป็นผู้รับผิดชอบต่อกิจการของครอบครัว ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์อัลอันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 34 ความว่า

“...และภรรยาเป็นผู้ดูแลบ้านของสามีของเธอ และเธอเป็นผู้รับผิดชอบต่อผู้อยู่ใต้การดูแลของเธอด้วยเช่นกัน...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 158)

“...ผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบจัดการบ้านเรือนของสามีของนาง และนางจะถูกสอบสวน(เกี่ยวกับ) หน้าที่นั้น (ในวันอาคีเราะฮ์)...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 197)

2) สตรีมีหน้าที่ในการเชื่อฟังสามีและปฏิบัติตามคำสั่งของสามี ตราบเท่าที่เขาอยู่ในขอบเขตของอิสลาม และนางไม่จำเป็นจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของสามี ถ้าหากสามีของนางสั่งให้นางกระทำในสิ่งที่ละเมิดต่อพระเจ้าหรือปฏิบัติในสิ่งที่อิสลามไม่อนุมัติ เพื่อเป็นบ่าวที่ภักดีต่อพระเจ้า ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์อัลอันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 34 ได้กล่าวไว้ว่า

“...หญิงที่ดียิ่ง คือ หญิงที่เมื่อสามีมองไปยังเธอแล้วทำให้เกิดความสุข และเมื่อเจ้าบอกกล่าวสิ่งใดเธอก็เชื่อฟัง...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 161)

3) สตรีมีหน้าที่ในการรักษาศาสนา คุณธรรม เกียรติ และรักษาความบริสุทธิ์ของสามี โดยที่นางจะต้องดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามหลักการของศาสนาอิสลามในทุกๆ ด้าน นางจะต้องรักษาชื่อเสียงของสามีในตอนที่สามีไม่อยู่โดยการรักษานวลสงวนตัว และไม่เปิดเผยความลับของสามีให้แก่ผู้อื่น ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์อัลอันนิซาอฺ อายะฮ์ที่ 34 ความว่า

“...ดังนั้น ผู้หญิงที่ดีทั้งหลาย คือ ผู้ภักดี ผู้รักษาความลับ (เช่น ชื่อเสียง สมบัติ ความดีงามของสามี เมื่อสามีไม่อยู่)... ”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 155)

4) สตรีมีหน้าที่ในการเอาใจใส่ต่อภาระการงานของสามี ภรรยาที่ดีไม่ควรรบกวนหรือขัดขวางการงานของสามี นางจะต้องส่งเสริม สนับสนุนและเป็นกำลังใจแก่สามี และพยายามหลีกเลี่ยงในสิ่งที่ทำให้สามีไม่พอใจ ภรรยาไม่ควรสร้างความลำบากใจและไม่สบายใจแก่สามี เพราะฉะนั้นภรรยาที่ดี ที่ฉลาด มีสติปัญญาก็คือ ภรรยาที่รู้จักและเข้าใจสภาพการเป็นอยู่ของสามี ในด้านการเงิน ความรู้สึก

5) สตรีมีหน้าที่ในการปลอบโยนสามีในตอนที่เขาโกรธและให้ความสุขสดชื่นแก่เขาเสมอ ส่วนหนึ่งที่จะทำให้ความโกรธของสามีลดน้อยลง คือ การขอโทษโดยเร็วที่สุด หลังจากได้ทำผิดไปแล้ว แต่ถ้าสามีโกรธมาก ภรรยาจะต้องรอเวลาจนกว่าความโกรธของสามีจะคลายลง หลังจากนั้นก็ควรพูดอย่างอ่อนน้อมสองต่อสองระหว่างเธอกับสามี การแต่งตัวให้เรียบร้อย และต้อนรับสามีอย่างดีเมื่อเขากลับมาที่บ้านและนางไม่ควรแสดงความเหน็ดเหนื่อยจากการงานให้สามีเห็น ช่วยรับของจากเขา ช่วยเปลี่ยนเสื้อผ้าให้เขา การปฏิบัติเหล่านี้จะช่วยทำให้สามีมีความสุขและสบายใจกับนาง

6) สตรีมีหน้าที่ผูกสัมพันธ์กับญาติข้างเคียงของสามี เช่น พ่อ แม่ พี่น้อง ปู่ ย่า อา น้า ฯลฯ นางจะต้องทำดีและให้ความเคารพ และนางจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของพ่อแม่สามี

ปฏิบัติเช่นเดียวกับพ่อแม่ของนาง ทุกคนต่างเป็นครอบครัวเดียวกัน จะต้องมีความรักใคร่กัน ให้ความช่วยเหลือและเคารพซึ่งกันและกัน ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่จะทำให้ภรรยาได้ผูกใจ พ่อแม่และพี่น้องของสามี เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่นางให้มีชีวิตอย่างเป็นสุขกับสามีของนางในวันข้างหน้า

3.1.2 บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นมารดา

บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นมารดา สามารถจำแนกบทบาทที่สำคัญ

6 ประการ คือ

- 1) สตรีมีหน้าที่ในการเตรียมตัวเป็นมารดาในขณะที่ตั้งครรภ์ มารดาจะต้องพยายามสร้างความใกล้ชิดกับอัลเลาะห์ให้มากที่สุด โดยการทำอิบาดะฮ์ให้มากยิ่งขึ้น เช่น ละหมาด การขอพร การอ่านอัลกุรอาน เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้มารดามีความสุข
- 2) สตรีมีหน้าที่ในการทำอากีเกาะฮ์ให้แก่ลูก โดยการเช็ดแพะสองตัว สำหรับลูกชายและตัวเดียวสำหรับลูกผู้หญิง ซึ่งสอดคล้องกับหลักอิสลามที่ว่าให้ผู้ชายได้รับมรดกเป็นสองเท่าของผู้หญิง
- 3) สตรีมีหน้าที่ให้มีการตั้งชื่อลูกให้ดีงาม และมีความหมายที่ดีเป็นความรับผิดชอบและหน้าที่ของพ่อแม่ทุกคน ซึ่งศาสนาให้ความสำคัญกับการตั้งชื่อทารกเป็นอย่างยิ่ง
- 4) สตรีมีหน้าที่ให้มีพิธีสูหนัต (คิตาน) แก่ลูกๆ ซึ่งถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีควรปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาว
- 5) สตรีมีหน้าที่ในการให้ความรักและความอบอุ่นให้แก่ลูกๆ ลูกที่ขาดความรักและอบอุ่นจากบิดามารดาส่วนมากจะโตขึ้นเป็นคนเกร่ ก้าวร้าว และไร้มารยาท การเอาใจใส่ที่ดีและการอยู่ร่วมกันที่เต็มไปด้วยความรักระหว่างบิดามารดา และลูกๆ จะทำให้เกิดความสุขภายในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นลูกสาวหรือลูกชายต่างก็ควรได้รับการดูแลอย่างเสมอภาคและยุติธรรม

3.2 บทบาทด้านการผลิต-เศรษฐกิจ

เมื่อสตรียอมรับที่จะเป็นคู่ชีวิตกับชายความสัมพันธ์ของสองฝ่าย คือต้องทำงานร่วมกัน และสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่าบทบาทการผลิตในครอบครัวของผู้หญิงและผู้ชายเท่าเทียมกัน แม้ว่าผู้หญิงจะได้รับการยกย่องให้เป็นราชินีแห่งครอบครัว ซึ่งเป็นบทบาททางสังคม วัฒนธรรม แต่ในเชิงการผลิต ทั้งหญิงและชายต้องทำงานร่วมกันเสมอ การแบ่งหน้าที่ในการทำงานเป็นเพียงการจัดการให้การทำงานร่วมกันมีประสิทธิภาพและให้เหมาะสมกับลักษณะ

ทางธรรมชาติของมนุษย์ เช่น งานที่ต้องใช้ความสามารถพิเศษ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หรืองานที่ต้องใช้แรงงานมากมักจะตกเป็นของผู้ชาย อาทิ การทำเครื่องจักรสาน การต่อเรือ ส่วนผู้หญิงงานที่ต้องใช้ความละเอียดอ่อนพิถีพิถัน อาทิ การเย็บผ้า การซ่อมอวน การทำอาหาร การค้าขาย

สว่าง เลิศฤทธิ (2535) กล่าวว่า หลักการอิสลามไม่ได้จำกัดหน้าที่และบทบาทในการประกอบอาชีพของสตรี ซึ่งสถานการณ์ปัจจุบันสตรีมุสลิมมีบทบาทในสังคมเพิ่มมากขึ้นส่งผลต่อการดำรงชีวิตความเป็นอยู่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากปัจจุบันค่าครองชีพที่สูงขึ้นทำให้สตรีไทยมุสลิมออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านได้มากขึ้น จากเดิมสตรีมุสลิมส่วนใหญ่ไม่นิยมที่จะออกไปประกอบอาชีพนอกบ้าน เนื่องจากไม่สะดวก จึงมีหน้าที่ดูแลครอบครัว แต่ศาสนาอิสลามไม่ได้จำกัดหน้าที่และบทบาทในการประกอบอาชีพของสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพที่เหมาะสมกับลักษณะธรรมชาติของสตรี เช่น ครู พยาบาล โดยต้องได้รับการอนุญาตจากผู้ปกครองหรือสามีเสียก่อน จะเห็นได้ว่าปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าสตรีมุสลิมได้มีบทบาทมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในด้านสังคมทั่วไปก็ให้ความสนใจเกี่ยวกับบทบาทของสตรีมากขึ้น

3.3 สิทธิของสตรีมุสลิม

ตามหลักการศาสนาอิสลาม สตรีมีสิทธิเช่นเดียวกับชาย นอกจากในสิ่งที่มีความแตกต่างกันในด้านความพร้อม ความสามารถและความเสมอภาค เป็นจุดร่วมของสิทธิดังกล่าว โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่ขัดกับหน้าที่ของสตรี ดังนั้น สตรีจึงมีสิทธิต่างๆ ดังต่อไปนี้ (สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 395)

- 1) สตรีมีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับชาย อิสลามห้ามฆ่าลูกผู้หญิง ดังนั้นผู้ที่ฆ่าผู้อื่นโดยเจตนา เขาก็จะถูกฆ่าให้ตายตามไปด้วยไม่ว่าหญิงหรือชาย
- 2) สตรีเป็นผู้ที่สมควรจะได้รับเกียรติ เพราะเธอเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏใน อัลกุรอานซูเราะฮ์ ซูเราะฮ์ฮุอ์อายะฮ์ที่ 70 ความว่า

“...และแท้จริงเราได้ให้เกียรติแก่ลูกหลาน...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 395)

3) สตรีมีสิทธิที่จะสะสมทรัพย์ด้วยวิธีการอันถูกต้องตามบทบัญญัติอิสลาม เพราะสตรีมีความรับผิดชอบเช่นเดียวกับชายที่จะมีสิทธิในทรัพย์สินและสิทธิอื่นๆ และสตรีก็มีสิทธิที่จะได้รับทรัพย์สินด้วยการสืบทอด ดังที่ปรากฏในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์ ซูเราะฮ์อิสรอ์อายะฮ์ที่ 7 ความว่า

“...สำหรับชายนั้นมีส่วนจากสิ่งที่บิดามารดาและญาติที่ใกล้ชิดได้ทิ้ง
เอาไว้เช่นกันจากสิ่งซึ่งแม้ว่าจะน้อยหรือมากกว่าก็ตามส่วนที่
ได้กำหนดไว้...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 168)”

4) สตรีมีสิทธิที่จะได้ค่าสินสอด (มะฮัร) หรือทรัพย์สินที่ชายมอบให้แก่หญิง ในการสมรสตามที่ได้ตกลงกัน และมีสิทธิยับยั้งตัวของนางแก่สามีจนกว่าสามีจะให้ค่าสินสอด แก่นาง ดังที่ปรากฏใน อัลกุรอาน ซูเราะฮ์ ซูเราะฮ์อิสรอ์อายะฮ์ที่ 24 ความว่า

“...พวกเจ้าก็จงมอบค่าสมรสแก่พวกนาง (อย่างครบถ้วน) ตามส่วนที่
กำหนด...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 159)

5) สตรีมีสิทธิที่จะได้ค่าเลี้ยงดูจากสามี สามีจะต้องเลี้ยงดูภรรยาเริ่มตั้งแต่การสมรส โดยการจัดเตรียมที่อยู่อาศัย สิ่งของจำเป็น อาหารเครื่องคั้ม และเสื้อผ้า เช่นเดียวกัน ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์อัลอันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 34 ความว่า

“...และเป็นสิทธิของพวกนาง (ที่จะได้รับ) จากพวกเจ้า คือ อาหาร
เครื่องคั้ม และเสื้อผ้า โดยชอบธรรม...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 183)

6) สตรีมีสิทธิในการเลี้ยงดูบุตร หากมีการแยกทางกันของสามีภรรยา

7) สตรีมีสิทธิที่จะศึกษาหาวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมตามธรรมชาติของหญิง โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องปฏิบัติตามมารยาทของอิสลามที่จำเป็นให้ครบถ้วนสมบูรณ์อย่างเคร่งครัด และสิ่งที่นับว่าเป็นประโยชน์มากที่สุดสำหรับสตรีนั้นก็คือการศึกษาลักษณะการสอนและบทบัญญัติของอิสลาม ซึ่งประกอบด้วยสิ่งอนุมัติให้กระทำ (ฮะลาล) และสิ่งที่ไม่อนุมัติให้กระทำ (ฮะรอม)

8) สตรีมีสิทธิทางการเมืองเช่นเดียวกับการเกี่ยวข้องกับสังคมส่วนรวมหรือการเลือกตั้งนั้นจะต้องทำหรือมีสิทธิได้ภายในขอบเขต กล่าวคือ ไม่นำผลเสียและปัญหาตามมา

3.4 หน้าที่ของสตรีมุสลิม

สตรีในศาสนาอิสลามมีหน้าที่เช่นเดียวกับชายอิสลาม เพราะเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลอูรอาน ซูเราะฮ์อันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 1 ความว่า

“...มนุษย์ทั้งหลาย จงยำเกรงพระเจ้าของพวกเจ้า ผู้ซึ่งทรงสร้างพวกเจ้ามาจากชีวิตเดียวกัน และจากชีวิตนั้นพระองค์ได้ให้กระจัดกระจายออกไปจากทั้งสองนั้น ซึ่งผู้ชายและผู้หญิงจำนวนมาก...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 509)

จากสิทธิและหน้าที่สตรีมุสลิม สามารถแยกประเด็นที่ศึกษาออกเป็น 4 ข้อ คือ

1) สตรีมีหน้าที่เหมือนกับชาย กล่าวคือ ต้องปฏิบัติตามคำสั่งต่างๆ ของบทบัญญัติอิสลาม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลักการความเชื่อ หลักการเคารพภักดี หลักการปฏิบัติต่อสังคม

2) ผลของการที่สตรีมีความรับผิดชอบในบทบัญญัติของศาสนา เธอก็จะได้รับผลตอบแทนในสิ่งที่ได้ปฏิบัติไป ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลอูรอาน ซูเราะฮ์อันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 124 ความว่า

“...และผู้ใดกระทำความดีทั้งชายและหญิง โดยที่เขาเป็นผู้ศรัทธา พวกเขาเหล่านั้นแหละ จะได้เข้าสวรรค์และจะไม่ถูกขอกรรมแม้แต่หน่อย...”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 310)

3) บรรดาคำสั่งต่างๆ ในอัลกุรอาน มีผลบังคับใช้ต่อบรรดาผู้ศรัทธาทั้งหญิงและชาย นอกเสียจากจะมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าไม่เข้าอยู่ในคำสั่งนั้น

4) เป็นหน้าที่ของสตรีที่จะต้องเชื่อฟังสามีด้วยดี และปฏิบัติหน้าที่ที่มีต่อสามีให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังที่อัลเลาะห์ได้ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอาน ซูเราะฮ์อัลอันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 34 ความว่า

“... หากว่าฉันเป็นผู้ใช้ให้ผู้ที่กราบไหว้ผู้ใดอีกคนหนึ่งได้แล้วละก็ฉันก็จะใช้ให้ภรรยากราบไหว้สามีของเธอ... ”

(สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2545 : 160)

3.5 สิทธิและหน้าที่ของสามี

อิสมาแอ อาลี และคณะ(2547:36) ได้กล่าวถึง สิทธิและหน้าที่ของสามีตามหลักการอิสลาม ว่า อิสลามได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ที่แตกต่างกันของสามีและภรรยา โดยอิสลามได้กำหนดหน้าที่ของสามี ดังต่อไปนี้

- 1) สามีต้องให้เกียรติแก่ภรรยาทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- 2) สามีต้องปกป้องและเลี้ยงดูภรรยาด้วยความรับผิดชอบ ดังปรากฏ ในซูเราะฮ์อันนิซาอ์ อายะฮ์ที่ 34 ความว่า

“...เหล่าบุรุษย่อมเป็นผู้ปกป้องและเลี้ยงดูบรรดาสตรี เพราะสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทานบางส่วน (คือบุรุษ) เลิศเหนืออีกบางส่วน (คือสตรี) และเพราะสิ่งที่พวกเขาได้ใช้จ่ายไปจากทรัพย์สินของพวกเขา (ค่าเลี้ยงดู)... ”

(อิสมาแอ อาลี และคณะ2535:36)

3) สามีจะต้องจัดหาที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ตามความเหมาะสมและความสามารถของสามีและถูกต้องตามหลักการของอิสลาม

4) สามีต้องให้การดูแลเอาใจใส่ในความปลอดภัย ความทุกข์สุขและความดีงามของภรรยา

- 5) สามีจะต้องจัดหาเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับให้แก่ภรรยาในลักษณะที่เหมาะสมและสอดคล้องกับหลักการของอิสลาม
- 6) สามีจะต้องให้ความอบอุ่น ความเมตตาและต้องคลุกคลีกับภรรยาอย่างสม่ำเสมอ
- 7) สามีจะต้องให้การศึกษา แนะนำ และตักเตือนด้วยวิธีการตักเตือนที่เหมาะสม หากภรรยากระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอันไม่ถูกต้อง
- 8) สามีจะต้องซื่อสัตย์และมีความเห็นอกเห็นใจต่อภรรยา
- 9) สามีจะต้องให้อภัยแก่ภรรยาหากได้กระทำความผิด
- 10) สามีจะต้องแก้ไขปัญหาในความไม่เข้าใจระหว่างภรรยากับเพื่อนบ้าน
- 11) ในเมื่อมีปัญหาใดๆ เกี่ยวกับครอบครัวจะต้องปรึกษาหารือซึ่งกันและกัน

แนวคิดบทบาทหญิงชายและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

1. ทศนะ และค่านิยมของสังคมเกี่ยวกับผู้หญิง

วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ (2535 : 15) ได้กล่าวถึง ทศนะ และค่านิยมของสังคมไทยที่เกี่ยวกับผู้หญิง และผู้ชาย ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดีย โดยผ่านทางศาสนา คือ ทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ และอิทธิพลจากจีน ความสัมพันธ์ที่มีมาช้านานในวัฒนธรรมของจีนและอินเดียนั้น ผู้หญิงมีสถานภาพต่ำกว่าบุรุษมาก จะเห็นได้จากมนุษยศาสตร์ของอินเดียมีข้อความเกี่ยวกับผู้หญิง ว่า เมื่อเยาว์บิดาเป็นผู้คุ้มครองรักษา เมื่อใหญ่เป็นหน้าที่ของสามีและเมื่อแก่เฒ่าเป็นหน้าที่ของบุตรชาย ส่วนจีนก็มีความเชื่อว่าการได้บุตรหญิงถือว่าเป็นสิ่งไม่ดีบุตรหญิงมากถือว่าครอบครัวนั้นเคราะห์ร้าย นอกจากนี้ ชาวจีนยังมีความเชื่ออีกว่า “ลูกผู้หญิง” นั้นพอโตขึ้นก็ต้องไปเป็นสมบัติของครอบครัวสามี พ่อแม่ไม่มีสิทธิ์ในตัวลูกหญิงที่แต่งงานแล้ว ในทศนะของฮินดูค่านิยมของผู้หญิงยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เพราะเปรียบเทียบว่า “ลูกหญิง” ย่อมเป็นเช่นก้อนอุบาทว์ ห้อยอยู่เหนือหลังคาเรือน

แม้ว่าสังคมไทยจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทั้งสองชาติเป็นส่วนใหญ่ แต่จากหลักฐานทางเอกสารทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และวรรณคดีนั้น ทศนคติและค่านิยมของสังคมไทยที่มีต่อหญิงไทย แตกต่างจากของจีนและอินเดียมาก แม้ว่าจะยังด้อยกว่าชาย สังคมยึดถือมาตลอดเวลากว่า ชายเป็นผู้นำครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ ดังคำพังเพยที่ว่า “ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ความแตกต่างทางด้านสรีระระหว่างหญิงกับชายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมกำหนดให้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความรับผิดชอบเฉพาะงานในบ้านและการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา ผู้หญิงจึงได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้เหมาะสมแก่บทบาทที่สังคมเห็นว่าเหมาะสมแล้ว อดีตผู้หญิงไทย

ไม่ได้รับการศึกษา การอบรมสำหรับหญิงไทยจึงเน้นหนักไปทางกรีฑามารยาท คุณสมบัติของแม่ศรีเรือน การประกอบอาหาร และการประดิษฐ์เครื่องใช้ต่างๆ ส่วนเด็กหญิงในชนบทหรือครอบครัวยากจนนั้น จะได้รับการสั่งสอนให้เลี้ยงคู่น้องและทำงานบ้าน เมื่อเติบโตขึ้นถึงวัยครองเรือน เป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะเลือกผู้ที่เหมาะสมให้เป็นคู่ครอง เมื่อแต่งงานแล้วในอดีตจะยึดมั่นว่าผู้หญิงจะต้องดูแลบ้าน ปรนนิบัติสามี เลี้ยงดูลูก ส่วนชายเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว เป็นหลักปกป้องภรรยา นอกจากนี้ประเพณียังอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้ไม่จำกัดจำนวน ในขณะที่หญิงต้อง “รักนวลสงวนตัว” จะ “คบชู้ชู้ชาย” ไม่ได้ เป็นที่ติฉินนินทาถูกของสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมมีทัศนคติและค่านิยมว่า ผู้หญิงนั้นเป็นผู้อ่อนแอ เป็นผู้มีใจรวนเร เป็นผู้ที่ไม่มีเหตุผล ผู้ชายต้องคุ้มกันอยู่ตลอดเวลา

เมื่อประเพณีนิยมเป็นเช่นนี้ ประกอบกับสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจเอื้ออำนวย ผู้หญิงจึงไม่ต้องออกไปประกอบอาชีพไม่ต้องไปติดต่อกับสังคมภายนอก นอกจากทำงานในครอบครัว เช่น ค้าขาย หรือช่วยทำสวน ทำนา ต่อมาการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทย ได้เริ่มเกิดขึ้นในทางที่ดีแต่ก็ยังคงค่อยเป็นค่อยไป เพราะค่านิยมเกี่ยวกับชายยังสูงอยู่มาก ผู้ชายเป็นผู้สืบสกุล และในแง่ของศาสนาเป็นผู้บวชเรียนส่งผลานิสงส์แก่บิดามารดา ส่วนบุตรหญิงนั้นบิดามารดาก็ยินดีให้กำเนิด เพราะจะได้ช่วยมารดาในเรื่องการบ้านการเรือน ยามเจ็บไข้หรือยามชราที่จะได้ปรนนิบัติรักษาบิดามารดา ปัจจุบันบทบาทผู้หญิงมีมากขึ้นในสังคม โดยเฉพาะบทบาทในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในทุกๆด้าน จากเดิมผู้หญิงมีบทบาทแต่เฉพาะในครอบครัว แต่เมื่อสภาพเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปผู้หญิงก็ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน บทบาทในสังคมจึงมีมากขึ้น ผู้หญิงเริ่มมองเห็นคุณค่าตัวเองในการเป็นสมาชิกในสังคม ที่มีส่วนต้องรับผิดชอบต่อสังคมเท่าเทียมบุรุษ นอกจากนี้สังคมทั่วไปก็หันมาสนใจบทบาทผู้หญิงมากขึ้น (วิยุทธ์ จำรัสพันธ์.2535 : 15)

2. แนวความคิดการพัฒนาจากมุมมองสตรีนิยม

2.1 แนวคิดเพศภาวะกับการพัฒนา (Gender and Development)

แนวคิดเพศภาวะกับการพัฒนานั้นมองผู้หญิงในฐานะผู้กระทำ ให้ความสำคัญและตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงชาย และในด้านต่างๆของสังคมไม่ว่าจะเป็นชนชั้น ชาติพันธุ์ อายุ ฯลฯ และมุ่งหวังว่า การพัฒนาจะเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนวัฒนธรรมแบบผู้ชายและความได้เปรียบทางเศรษฐกิจ การเมืองของผู้ชาย เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างอำนาจหญิงชายให้มากขึ้น และนำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย (ภูมิวิไล ศิริพลเดช, 2550 : 74)

2.2 แนวความคิดผู้หญิงในการพัฒนา (Woman in Development)

แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของสตรีนิยมสายเสรีนิยม โดยมีความเชื่อในความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย หากใช้แนวคิดสตรีนิยมสายเสรีนิยมวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาทันสมัยกระแสหลักที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว พบว่าการที่ผู้หญิงถูกปิดกั้นไม่ให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับผลกระทบทางบวกจากการพัฒนา นั่นคือผลจากการพัฒนาไม่เสมอภาคระหว่างหญิงชาย โดยแนวความคิดผู้หญิงในการพัฒนามองว่าเพราะผู้วางแผนการพัฒนาส่วนใหญ่เป็นผู้ชายจึงมีแนวคิดแบบตะวันตกที่ว่าผู้หญิงเป็นผู้ที่มีหน้าที่จำกัดอยู่เพียงการเป็นเมียและแม่อยู่ภายในบ้านและอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ดังนั้นจึงไม่เห็นความสำคัญที่จะให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการพัฒนา และการเน้นการพัฒนาภาคการผลิตจึงละเลยการพัฒนาภาคการผลิตซ้ำเป็นเหตุให้ผู้หญิงซึ่งรับบทบาทดังกล่าวถูกละเลยผลกระทบจากการพัฒนาจึงตกแก่ผู้หญิง แนวคิดนี้ถูกวิพากษ์ว่า เป็นการมองผู้หญิงเป็นฝ่ายรับผลประโยชน์การพัฒนาอย่างเดียว และเน้นที่ตัวผู้หญิงในฐานะของปัจเจกโดยไม่ได้ตั้งคำถามกับความไม่เป็นรองของผู้หญิง ไม่ได้ตั้งคำถามกับอำนาจของผู้ชายที่มีโครงสร้างใหญ่หรือผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมและไม่ได้มองความสัมพันธ์ทางเพศนั้นเป็นสาเหตุของความยากจนของผู้หญิง (ภูมิวิไล ศิริพลเดช, 2550 : 66)

2.3 แนวคิดผู้หญิงกับการพัฒนา (Woman and Development)

แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจากทั้งสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ ที่วิพากษ์ทุนนิยมว่าเป็นที่มาของระบบปิตาธิปไตยที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย และสตรีนิยมสายรากเหง้า เกี่ยวกับความรุนแรงของผู้ชายผ่านกระบวนการพัฒนาในฐานะที่เป็นความรุนแรงทางโครงสร้างในการสร้างภาพความเป็นผู้หญิง และถูกควบคุมตามความต้องการของผู้ชาย สำหรับสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ มองโครงสร้างทางสังคมเป็นที่มาของการกดขี่ผู้หญิง ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการผลิตและสถานะของผู้หญิง การใช้แนวคิดเรื่องชนชั้น วิเคราะห์บทบาทของผู้หญิงในครอบครัว การเกิดขึ้นของระบบครัวเดียวเมียเดียวทำให้เกิดระบบทาสและทรัพย์สินส่วนบุคคลผู้หญิงกลายเป็นเพียงสมบัติของผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงถูกจำกัดอยู่เพียงแต่ในบ้านเป็นชนชั้นที่ถูกกดขี่และเอาเปรียบ นอกจากนี้แนวคิดแบบตะวันตกในเรื่องของการแบ่งงานกันทำแบบสังคมทุนนิยมทั่วไป ไม่ได้ให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันในแต่ละสังคมวัฒนธรรม และเมื่อแนวคิดนี้ถูกนำมาปฏิบัติในระดับโครงการก็ให้ความสำคัญกับงานในด้านของการผลิตซ้ำน้อยมาก (ภูมิวิไล ศิริพลเดช, 2550 : 69)

2.4 แนวคิดผู้หญิง สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Gender, Environment and Development)

การพัฒนารูปแบบนี้ได้มาจากแนวความคิดของสตรีนิยมแนวนิวเอร์นซึ่งเป็นการผสมผสานของสตรีนิยมสายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสตรีนิยมสายเสรีนิยม สายวัฒนธรรม (Cultural Feminist) ซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันไป แต่ส่วนใหญ่เห็นว่าการครอบงำผู้หญิงและธรรมชาติของผู้ชายมีความเกี่ยวข้องกัน โดยเชื่อว่าผู้หญิงเหมาะที่จะเป็นผู้ดูแลธรรมชาติได้ดีที่สุด เพราะเหตุผลหลัก 3 ประการ ได้แก่ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 68)

1) ผู้หญิงในฐานะผู้ใช้และจัดการทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ ป่า ในฐานะเป็นผู้หาอาหารทั้งในการเข้าป่าหาอาหารและการปรุงแต่งและเก็บรักษาอาหาร ซึ่งมีถึง ร้อยละ 90 ของผู้หญิงในโลกที่สาม

2) ผู้หญิงในฐานะการดูแลบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการหาน้ำสะอาดใช้ในบ้านและการทำความสะอาดเสื้อผ้าของคนในบ้าน และที่อยู่อาศัย รวมถึงการหาเชื้อเพลิงเพื่อใช้ในบ้าน

3) ผู้หญิงเป็นผู้หารายได้เพิ่มในครอบครัวโดยการเก็บของป่า ไม่ว่าจะเป็นผักผลไม้ เห็ด ปู ปลา ฯลฯ ที่มีความสำคัญกับการอยู่รอดของผู้หญิงและครอบครัว

ด้วยเหตุนี้เมื่อเกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการพัฒนา ผู้หญิงมักจะเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบเป็นอันดับแรก แต่ผู้หญิงกลับถูกกล่าวหาเป็นจำเลยอันดับแรกเป็นผู้ที่ทำลายสิ่งแวดล้อมเมื่อเกิดภาวะวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมในประเทศต่างๆ

ดังนั้นจึงต้องมีการเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรใหม่ ด้วยวิธีการแบบผู้หญิง คือการผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติและเคารพในธรรมชาติ (ภูมิวิไล ศิริพลเดช, 2550 : 72)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรประมง

1. ความหมาย

เกษม จันทร่แก้ว (2530 : 25) กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรประมง คือ เป็นขบวนการดำเนินการอย่างมีระบบในการใช้ทรัพยากรสนองความต้องการของมนุษย์ โดยไม่มีผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อม เพื่อการใช้ประโยชน์ในอนาคตต่อไป

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540 : 185) ให้ความหมาย การจัดการทรัพยากรประมง หมายถึง กระบวนการใช้สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ โดยการวางแผนดำเนินงาน ติดตามประเมินผลและปรับปรุงแก้ไขพัฒนาให้ดีขึ้น ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการใช้อย่าง

ประหยัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ใช้ให้ได้ยั่งยืนยาวนานตลอดไป และเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมวลมนุษยและธรรมชาติให้มากที่สุด

กัจจวาลย์ จันทรโชติ (2541: 32) ได้ให้ความหมายของการจัดการทรัพยากรประมงว่า หมายถึง การดำเนินการอย่างมีขั้นตอนในการจัดหา รักษา ชดเชยการใช้ทรัพยากรประมง และสงวนอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและคงอยู่ยั่งยืน

สรุป ความหมายของการจัดการทรัพยากร หมายถึง กระบวนการที่ดำเนินการอย่างมีระบบ โดยการวางแผน การดำเนินงาน การติดตาม ประเมินผล และปรับปรุงแก้ไข โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อมเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืนในอนาคต

2. แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรประมง

เกษม จันทรแก้ว (2530 : 30) ได้อธิบายแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรประมงไว้ดังนี้

1. สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ให้องค์กรประชาชนและองค์กรเอกชน มีบทบาทในการกำหนดโครงการจัดการทรัพยากรประมง ตลอดจนการติดตามดูแลและประเมินผลโครงการ

2. จัดการควบคุมดูแลให้สมาชิกปฏิบัติตามแผนการจัดการทรัพยากรประมงที่มีอยู่ โดยเน้นการจัดงบประมาณ และกำลังเจ้าหน้าที่อย่างเพียงพอ และการส่งเสริมจิตสำนึกของประชาชนตลอดจนการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนและการประเมินผลการทำลายทรัพยากรประมงอย่างเปิดเผยเป็นระยะๆ

3. ลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงในอนาคต

4. นำมาตรการด้านการเงิน การคลัง เข้าช่วยในการจัดการทรัพยากรประมง เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

5. จัดระบบข้อมูลทรัพยากรประมง เพื่อใช้ประกอบการวางแผนอย่างมีประสิทธิภาพ

6. เร่งรัดการออกพระราชบัญญัติเพื่อรองรับการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540 : 220) ได้ให้ข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการทรัพยากรประมงว่า ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการคือ

1. เงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่

1.1 ชาวบ้านต้องเห็นคุณค่าทั้งประโยชน์โดยตรงและโดยอ้อม รวมทั้งมีจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องมีการให้ความรู้แก่ชาวบ้านและเปิดโอกาสให้แลกเปลี่ยนและการรับรู้ร่วมกัน

1.2 ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งเป็นความเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่และมีอำนาจในการตัดสินใจใดๆ ต่อทรัพยากรประมงในพื้นที่ ร่วมกับนโยบายและกลไกการปฏิบัติของรัฐ โดยควรให้องค์กรชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ

2. เสริมศักยภาพนอกชุมชน ได้แก่

2.1 นโยบายและกลไกการปฏิบัติของรัฐ ควรมีบทบาทและส่งเสริมให้องค์กรชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรประมงได้ เช่นการแก้ไขการออกพระราชบัญญัติต่างๆ การสนับสนุนงบประมาณสู่องค์กรชุมชน และการกระจายอำนาจสู่ชาวบ้าน

2.2 นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน และการกระจายอำนาจสู่ชาวบ้าน ศึกษาวิจัยสู่ชุมชน หรือการสรุปบทเรียนการทำงานกับชุมชน การถ่ายทอดความรู้ หรือข้อมูลสู่ชาวบ้านให้เท่าทันสถานการณ์ การกำหนดนโยบาย และการปฏิบัติของกลไกรัฐ การกระตุ้นจิตสำนึกการอนุรักษ์สู่ชาวบ้าน การจัดตั้งองค์กรชุมชน ฯลฯ

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรประมงบุคคลหลายฝ่ายต้องช่วยกัน โดยเฉพาะให้ท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการจัดการให้มาก โดยคำนึงถึงความจริงที่ว่า ความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด จะคิดเพียงการนำทรัพยากรมาสนองความต้องการนั้นไม่ได้ ควรคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และความสมดุลของธรรมชาติ

3. แนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง

กังวาลย์ จันทร โชติ (2541) ได้กล่าวไว้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรประมงที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปมีแนวทางดังนี้

1. การส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เนื่องจากปริมาณสัตว์น้ำที่มีอยู่ในธรรมชาติไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ประโยชน์ รัฐจึงได้ตระหนักและสนับสนุนการส่งเสริมอาชีพเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด เพื่อป้อนสู่ตลาดทดแทนปลาในธรรมชาติ รวมทั้งปรับปรุงเทคนิคการเลี้ยงสัตว์น้ำ อันจะเป็นการช่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในธรรมชาติ ไม่ให้ถูกจับมากเกินไป

2. ทำนุ บำรุง รักษา และปรับปรุงถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ การวางแนวทางการบูรณะแหล่งน้ำธรรมชาติ จะช่วยให้มีการคงสภาพความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำนั้นไว้ตลอดไป โดยดำเนินการดังนี้

2.1 เร่งดำเนินการรังวัดปักเขตที่หลวงให้ชัดเจน เพื่อการป้องกันมิให้ราษฎรบุกรุกแหล่งน้ำ

2.2 บุคคลอกคู คลอง หนอง บึง บริเวณที่ดินเงินให้เหมาะสม กับการอยู่อาศัยของสัตว์น้ำ อันจะเป็นการช่วยแพร่พันธุ์สัตว์น้ำ

2.3 ป้องกันมิให้น้ำเกิดมลพิษ เช่น การกำหนดปริมาณขั้นต่ำของสารพิษที่เป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำจากแหล่งต่างๆ ก่อนปล่อยลงแหล่งน้ำธรรมชาติ เพื่อลดอันตรายที่เกิดขึ้นกับสัตว์น้ำ

2.4 กำหนดพื้นที่รักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำให้เหมาะสม เช่น ป่าชายเลน จะเป็นที่วางไข่ของสัตว์น้ำ นอกจากนี้สาหร่ายทะเลและหญ้าทะเลจะเป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำบางชนิด

3. จัดตั้งสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เพื่อแจกจ่ายให้แก่ประชาชนนำไปปล่อยในแหล่งน้ำธรรมชาติ ตลอดจนการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชนิดใหม่ที่มีศักยภาพทางการตลาดสูง

4. สำรวจแหล่งทำประมงเพิ่มเติม จะเป็นการลดปริมาณการจับสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งลง

5. การป้องกันและปราบปรามผู้จับสัตว์น้ำที่ผิดวิธี โดยการออกกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับเพื่อปราบปรามชาวประมงที่ใช้เครื่องมือผิดประเภทในการจับสัตว์น้ำ เช่น อวนตาถี่มากเกินไป การใช้ยาเบื่อ ไฟฟ้าช็อต เป็นต้น

6. ปรับปรุงแหล่งน้ำขนาดเล็กต่างๆ ให้เป็นแหล่งผลิตปลาแก่ประชาชน จัดสร้างแหล่งเพาะพันธุ์ปลาประจำหมู่บ้านขึ้น ซึ่งเป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนแก่ชาวชนบท เช่น โครงการประมงหมู่บ้านในเขตชนบทยากจน

7. กำหนดเขตห้ามจับสัตว์น้ำ เพื่อให้บริเวณนั้นเป็นถิ่นที่อยู่อย่างปลอดภัยของสัตว์น้ำในการดำรงชีวิต เช่น แหล่งน้ำในเขตวัด ประตูละบายน้ำหรือเขตอุทยานแห่งชาติ และควรมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนอย่างรุนแรงและเด็ดขาด

8. รมรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับความรู้ และเข้าใจถึงผลดีของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง การขอความร่วมมือจากประชาชน เพื่อช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรประมงจะเป็นวิธีการที่ดีและถูกต้องที่สุด เพราะการอนุรักษ์จะให้ผลดีจะต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจของบุคคลทุกฝ่าย และนอกจากนี้ควรจัดให้มีหลักสูตรเพื่อให้ความรู้เบื้องต้นในการบำรุงรักษาสัตว์น้ำในสถาบันการศึกษาทุกระดับ เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และสามารถจัดการทรัพยากรประมงได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

นอกจากนี้ ได้เสนอแนวทางในการจัดการประมงบางประเด็น อันจะนำไปสู่การจัดการที่ยั่งยืนดังนี้

1. ออกกฎหมายป่าชายเลนและพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่เหล่านี้ไว้
2. พื้นที่ชายฝั่งทะเลรวมทั้งเกาะต่างๆ ต้องสงวนรักษาได้ ยกเลิกสัญญาเช่าหรือการซื้อขาย โดยเฉพาะการเช่าซื้อเพื่อทำประโยชน์ในอุตสาหกรรมและธุรกิจต่างๆ เช่น ธุรกิจโรงแรม ฯลฯ
3. การแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ต้องประกอบด้วยผู้ที่มีประสบการณ์ ทั้งผู้นำทางด้านศาสนา ชาวประมง และเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลุ่มเหล่านี้จะต้องสามารถลงโทษผู้ที่แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ได้
4. หยุดการก่อสร้างธุรกิจโรงแรมและธุรกิจการท่องเที่ยวในบริเวณชายฝั่งรวมทั้งเกาะต่างๆ ซึ่งความเสียหายที่เกิดขึ้นเหล่านี้จะพัฒนาให้กลับสู่สภาพเดิมทำได้ยาก
5. ให้ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและหาได้ง่ายสำหรับการทำประมง อีกทั้งเป็นการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น
6. ต้องมีการลงโทษอย่างเด็ดขาดกับโรงงานปล่อยของเสีย และการทิ้งสารเคมีจากการเกษตรลงสู่แหล่งน้ำ
7. ต้องมีกองทุนสนับสนุนเครื่องมือของชาวประมงขนาดเล็ก ตลอดจนการทำตลาดแหล่งค้าขายสินค้าสัตว์น้ำพร้อมทั้งการอำนวยความสะดวกในเรื่องการคมนาคมการขนส่งสินค้าด้วย
8. ชาวประมงต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับต่างๆ ในการประมง เช่น การควบคุมเครื่องมือประมง การกำหนดฤดูกาลในการจับสัตว์น้ำ

กองเลขาการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ (2545 : 58-63) ได้เสนอแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และมาตรการแก้ไขระยะต่างๆ ดังนี้

1. มาตรการระยะสั้น
 - 1.1 สนับสนุนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และกำลังเจ้าหน้าที่ให้กับชุมชนที่มีความพร้อมในการจัดการป่าชายเลน
 - 1.2 ทบทวนแผนการขุดคลองแนวเขตป่าชายเลน โดยชุมชนมีส่วนร่วมและสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของแต่ละพื้นที่
 - 1.3 เร่งรัด ร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน ให้มีผลบังคับใช้เพื่อรองรับสถานะตามกฎหมายให้กับองค์กรชุมชนที่ดูแลรักษาป่าชายเลน

1.4 จัดทำแผนการบริหารจัดการทะเลและทรัพยากรชายฝั่ง โดยประชาชนมีส่วนร่วมและนำแผนดังกล่าวจัดทำเป็น โครงการสนับสนุน การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

2. มาตรการระยะกลาง

2.1 ดำเนินงานโครงการสนับสนุนการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

2.2 ทบทวนแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งภาคใต้และจัดทำแผน โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.3 ปฏิรูปกฎหมายประมง และสร้างกฎหมายทะเล และทรัพยากรชายฝั่งรองรับการแก้ไขปัญหา และสร้างกลไกในระดับท้องถิ่นที่ประชาชนมีส่วนร่วม

3. มาตรการระยะยาว

3.1 เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ระบบการกระจายอำนาจ และกลไกการทำงานร่วมให้เข้มแข็งในสังคมไทย

3.2 ปรับปรุงบุคคล ระบบการทำงานของราชการให้ยืดหยุ่น สอดคล้อง กับสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น และสร้างวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.3 ติดตาม กำกับ ให้การบังคับใช้กฎหมายยุติธรรม เทียบตรง และไม่เลือกปฏิบัติ

การจัดการทรัพยากรประมงจะได้ผลหรือไม่ จำเป็นต้องอาศัยการประสานและร่วมมือจากทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นประชาชน ภาครัฐ และเอกชน เพราะทรัพยากรประมงเป็น ทรัพยากรส่วนรวมของประเทศ ทุกคนมีส่วนที่ต้องรับผิดชอบในการดูแล รักษา ให้อยู่ตลอดไป ไม่เสื่อมโทรมสูญหายไป โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นตระหนักถึงปัญหาและแนวทางการจัดการ ทรัพยากร ที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน และเกิดประโยชน์สูงสุด ทางภาครัฐมีส่วนร่วม ในการวางมาตรการ แผนแม่บทต่างๆ และจัดบุคลากรเพื่อให้ความรู้ คำแนะนำแก่ประชาชน และภาคเอกชนต้องสนับสนุนในการจัดการทรัพยากรประมง ไม่เห็นแต่ผลประโยชน์ที่จะได้รับแต่ เพียงอย่างเดียว

ฤทธิ วัฒนชัยยิ่งเจริญ (2553:156) ได้เสนอแนะแนวทางการจัดการอนุรักษ์ ทรัพยากรประมง ดังนี้

1. การใช้อย่างยั่งยืน คือ การใช้เท่าที่มีความจำเป็น ในปริมาณที่เหมาะสมไม่มากเกินไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีทรัพยากรไว้ใช้ได้นาน และใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าที่สุด

2. การแบ่งเขตพื้นที่ หมายถึง การแบ่งพื้นที่ควบคุมเพื่อให้มีสถานะที่เหมาะสมสำหรับการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร เหมาะสมในการขยายพันธุ์ และเจริญเติบโต เช่น การจัดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่เขตน้ำ เขตวนอุทยาน เขตห้ามล่า เป็นต้น

3. การพัฒนา คือ การปรับปรุงสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดียิ่งขึ้น โดยมีการเพิ่มประสิทธิภาพให้ได้ผลผลิตที่ดีมากขึ้น มีการนำเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามาใช้ควบคู่กับกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน การพัฒนาเทคนิคที่ทำให้ใช้ทรัพยากรในปริมาณน้อยแต่ได้ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น

4. การรักษา หมายถึง การดำเนินการกับทรัพยากรที่ลดลง หรือเสื่อมโทรมให้สามารถฟื้นคืนกลับสู่สภาพเดิม โดยอาศัยวิธีการทางเทคโนโลยีเข้ามาช่วยดำเนินการซ่อมแซมส่วนที่เสียหาย จนทำให้สิ่งแวดล้อมสามารถกลับสู่สภาพเดิมได้อีก

5. การเก็บกักทรัพยากร คือ การรวบรวมและทรัพยากรที่มีแนวโน้มจะเกิดการขาดแคลนในบางช่วงบางเวลา เพื่อให้สามารถนำมาใช้ดำเนินกิจกรรมได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

6. การสงวน คือ การสงวนทรัพยากรไว้ไม่ให้มีการนำมาใช้งาน เนื่องจากทรัพยากรนั้นกำลังจะหมดหรือสูญสิ้น ทรัพยากรบางชนิดเมื่อสงวนในระยะเวลาหนึ่งแล้ว อาจจะสามารถนำมาใช้ใหม่ได้ ซึ่งเมื่อถึงเวลาดังกล่าวอาจมีการอนุญาตให้นำทรัพยากรมาใช้ได้ โดยมีกฎเกณฑ์หรือมาตรการต่างๆ ควบคุม

แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนา เนื่องจากการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชนจะบังเกิดผลเมื่อมีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักพัฒนาและประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ใช่เป็นเพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมตามที่ท้องถิ่นจัดขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา จึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนา

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมีนักวิชาการหลายท่านให้ไว้ ดังนี้

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2526) ได้ให้ความหมาย ของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริมชักนำและสร้าง โอกาสให้ประชาชนทั้งส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัคร เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายๆเรื่อง แล้วแต่กรณี

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531 : 10) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา คือ การที่ประชาชนได้เข้าร่วมในกิจกรรมโดยตลอด โดยให้ประชาชนได้ร่วมกันพิจารณา กำหนดแนวทาง และมีส่วนในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ปรารถนาหรือตั้งไว้ ซึ่งจะทำให้ประชาชนรู้จักตัดสินใจและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ จนสามารถเรียนรู้และพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2524 : 20) ที่ได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังสามารถเป็นการปูพื้นฐานสำหรับความมั่นคง และวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในอนาคต โดยเกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่อง ๆ ไป ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านั้นต้องสัมพันธ์กับความต้องการและปัญหาของชาวบ้าน เช่นเดียวกับ วิรัช นิภาวรรณ (2530 : 61) ที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า คือ กระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ชาวบ้านทั้งในรูปของส่วนบุคคล และกลุ่มคนต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดยจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่เข้ามาพร้อม เพราะการหวังรางวัลตอบแทน และที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิตความเป็น ความต้องการ และวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย

สำหรับ กังวาลย์ จันทรโชติ (2541 : 11) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกับชุมชน ซึ่งเริ่มจากที่ประชาชนเข้าใจสภาพที่แท้จริงของชุมชน และเห็นช่องทางที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น เมื่อประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีความเห็นสอดคล้องกันก็จะแสดงออกในพฤติกรรมร่วมในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ร่วมกันคิดแก้ปัญหา และตัดสินใจดำเนินการตามวิถีทางประชาธิปไตยเพื่อบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ร่วมกัน ขณะที่นรินทร์ จงวุฒิเวศน์ (2527) มองว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจ โดยกระทำการดังกล่าวในช่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะและเหมาะสมด้วยความรู้สึกผูกพัน ซึ่งสอดคล้องกับ วรรณิกา ชมดี (2524 : 11) ที่เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การร่วมมือของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้าร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยกระทำผ่านกลุ่มองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 138) ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม 2 ลักษณะ คือ

1. ส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหาร

จัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชน มีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

นอกจากนี้ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2546 : 3) ได้กล่าวถึง ความหมายของการมีส่วนร่วมโดยสรุปเป็น 4 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจ ที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าในเรื่องการเมือง หรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินใด ๆ

2. การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกันและควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริง เข้มแข็ง (active) มีใช้ร่วมอย่างผิวเผิน เฉื่อยชา (passive)

3. การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่นั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

4. การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตตนให้ดีขึ้น

สุภางค์ จันทวานิช และคณะ (2552) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การเข้าร่วมอาจเป็นการเข้าร่วมโดยตรงด้วยตนเอง หรือสนับสนุนให้ผู้อื่นเข้าร่วม โดยผู้เข้าร่วมอาจอยู่ในฐานะผู้กระทำการ (actors) หรืออาจอยู่ในฐานะผู้ได้รับผลประโยชน์ (beneficiary)

ดังนั้น การมีส่วนร่วมในการพัฒนาในความหมายที่กว้าง จึงหมายถึง การให้ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) เป็นผู้ตัดสินใจในกิจกรรมของโครงการ และการดำเนินงานพัฒนาทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผนหรือการคิด การตัดสินใจ การดำเนินงาน การใช้

ประโยชน์และการประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้ เรียนรู้ การปรับเปลี่ยน โครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

2. กระบวนการมีส่วนร่วม

อกิน ระพีพัฒน์ (2527 : 139) กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วม 5 ขั้นตอน ดังนี้

1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา

3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

โกวิทช์ พวงงาม (2545 : 8) ได้สรุปการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน ในการพัฒนาควรมี 4 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชาวชนบทยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อมไร้ประโยชน์เพราะชาวชนบทจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานเหล่านั้น

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวชนบทรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการนำเอาปัจจัยข่าวสารข้อมูลต่างๆ มาใช้ในการวางแผน

3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวชนบทส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจน แต่ก็มีความสามารถที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและการปฏิบัติงานจะทำให้ชาวชนบทสามารถคิดค้นต้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด

4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมแล้วชาวชนบทย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันใน โอกาสต่อไปจึงอาจจะประสบความสำเร็จล้มเหลว

จากกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าว สรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา พิจารณาแนวทางการ

แก้ไข 2) การมีส่วนร่วมวางแผนดำเนินการ 3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

3. รูปแบบในการมีส่วนร่วมของประชาชน

วันรักษ์ มิ่งมณี นาคิน (2531:10) กล่าวถึง รูปแบบของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้

1) การรับรู้ข่าวสาร (Public information) การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ ประชาชนในพื้นที่โครงการและผู้จะได้รับผลกระทบ จะต้องได้รับแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้การได้รับข่าวสารดังกล่าวต้องได้รับก่อนการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2) การปรึกษาหารือ (public consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมในลักษณะของการปรึกษาหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง ทั้งนี้เพื่อเป็นการรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการให้ประชาชนได้ทราบ และรับข้อเสนอเพื่อประกอบการตัดสินใจ

3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (public meeting) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ผู้ดำเนินโครงการกับประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จะได้ทำความเข้าใจร่วมกันด้วยเหตุผลซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบนี้สามารถทำได้ใน 2 ลักษณะ คือ

(1) การประชุมในระดับชุมชน (community meeting) ซึ่งจัดประชุมในชุมชนที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยผู้ดำเนินการจะส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุม

(2) การประชุมรับฟังความคิดเห็นทางวิชาการ (public hearing) การประชุมลักษณะนี้จำเป็นสำหรับโครงการขนาดใหญ่ที่มีเรื่องของเทคนิค และวิชาการที่เกี่ยวข้องการประชุมลักษณะนี้ต้องเปิดกว้างสำหรับสาธารณะ

4) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในทางปฏิบัติจริง การดำเนินโครงการซึ่งมักดำเนินการในรูปของคณะกรรมการจะต้องมีตัวแทนของประชาชนร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย

5) การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ แม้จะไม่ใช่รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรง แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องสิทธิหรือการใช้สิทธิของประชาชนเมื่อเห็นว่าเกิดความไม่โปร่งใสหรือความไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในการดำเนินโครงการ

4. เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 155) ได้สรุปเงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม

1.1 การกระจายอำนาจทางการเมืองในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน

1.2 สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และกายภาพของชุมชนเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม

1.3 สิทธิความเป็นพลเมือง

2. เงื่อนไขของโครงการพัฒนา

2.1 โครงการพัฒนามีความสอดคล้องกับประชาชนที่จะเข้าร่วม

2.2 มีการกระจายความรับผิดชอบ

2.3 ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ

2.4 มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำและเสริมด้านวิชาการแก่สมาชิกกลุ่ม

3. เงื่อนไขของนักพัฒนา

3.1 ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นในการทำงานพัฒนาและความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานกับประชาชน

3.2 การรับฟังปัญหาและการร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน

3.3 ศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน

3.4 การสนับสนุนด้านกำลังใจเพื่อประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการ

แก้ปัญหา

3.5 การสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี

4. เงื่อนไขของผู้นำ

4.1 มีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม

4.2 มีความจริงใจและตั้งใจในการปรับปรุงสภาพของชุมชน

4.3 ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน

4.4 มีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา

5. เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ

5.1 การประสานการดำเนินงานกับองค์กรภาครัฐและเอกชน

5.2 ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ

- 5.3 การมีกองทุน หรือทรัพย์สินที่สมาชิกร่วมกันเป็นเจ้าของ
6. เงื่อนไขทางสังคม จิตวิทยา
 - 6.1 ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
 - 6.2 การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนปรารถนา
 - 6.3 การเห็นประโยชน์การเข้าร่วม
 - 6.4 การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม
 - 6.5 แรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายมีน้อยมาก โดยเฉพาะบทบาทหญิงชายมุสลิมที่เกี่ยวกับการพัฒนาในมิติต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเฉพาะบทบาทของผู้หญิงหรือสตรี อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพยายามค้นคว้างานวิจัยที่ใกล้เคียงเพื่อใช้เป็นแนวทางกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งมีดังต่อไปนี้

เยวานิจ กิตติธรรมกุล (2539 : 45) ได้ศึกษาเรื่อง ผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ท่ามกลางกระแสคลื่นที่โหมกระหน่ำ ใน จังหวัดตรัง สุราษฎร์ธานี พังงา ภูเก็ต และกระบี่ พบว่า ผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้ทำหน้าที่ของตนอย่างเข้มแข็งมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (2536) โดยเริ่มต้นตั้งแต่วัยเด็ก เด็กหญิงมีหน้าที่ช่วยแม่ทำงานบ้าน ดูแลน้อง เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่หากยังไม่แต่งงาน ผู้หญิงก็ต้องรับภาระดูแลเรื่องอาหารและความเป็นอยู่ในครัวเรือน เพื่อแบ่งเบาหน้าที่ของแม่ ซึ่งเป็นบทบาทที่สังคมไม่ได้คาดหวังต่อผู้ชาย รวมทั้งมาดอวน ซ่อมอวน และออกเรือ แม่แต่งงานมีครอบครัว ก็ต้องรับหน้าที่หนักยิ่งขึ้นในฐานะภรรยาและแม่ ปัจจุบันชุมชนประมงพื้นบ้านต้องเผชิญกับภาวะทรัพยากรชายฝั่งและทะเลมีสัตว์น้ำลดน้อยลง เกิดการแข่งขันเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีจำกัด ระหว่างชาวประมงขนาดเล็กด้วยกัน ชาวประมงยากจนที่มีเครื่องมือประมงอย่างง่าย ๆ และมีหนี้สิน จึงตกอยู่ในสภาพที่ยากลำบากที่สุด ผู้หญิงต้องทำงานเคียงคู่กับผู้ชาย และต้องรับภาระหลายด้านมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต

สุนีย์ บุญกำเนิด (2541 : 129-131) ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนประมงขนาดเล็ก : กรณีศึกษาชุมชนแหลมโพธิ์ อำเภอลำโพง จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาพบว่า การเริ่มต้นในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์และนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนเกิดจากการปรับตัวและตระหนักต่อสภาพปัญหาในพื้นที่ อันได้แก่ ปัญหาอวนรุน ปัญหาน้ำเสีย

ฯลฯ ซึ่งส่งผลกระทบต่อที่ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดน้อยลง ปัญหาเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นทำให้กลุ่มแกนนำหมู่บ้านทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ปรึกษาคูคู้กันบ่อยๆ เพื่อวิเคราะห์และหาสาเหตุของปัญหา โดยมีองค์กรเอกชนและนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้กระตุ้นแนะนำในการเคลื่อนไหวกว้าง และร่วมประชุมจัดทำแผนแม่บทของชุมชนขึ้น ในปี 2537 เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทำให้กิจกรรมต่างๆของชุมชนมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

วัฒนา สุกัณสีล (2543 : 10) ศึกษาเรื่อง ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลชายฝั่งภาคใต้ : ปัญหาและทางเลือก จังหวัดปัตตานี พบว่า การขยายตัวของตลาดโลก และการนำเทคนิคเครื่องมือใหม่ๆ มาใช้ในการจับสัตว์น้ำ เพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐ ที่มุ่งเน้นการประมงเพื่อการพาณิชย์ และการส่งออก ส่งผลเสียต่อทรัพยากรทางทะเล สัตว์น้ำลดจำนวนลง ป่าชายเลนเสื่อมโทรม การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างบุคคล กลุ่มคนและประชาชนชายฝั่งที่ประกอบอาชีพประมง ได้รับผลกระทบโดยตรง

ผลจากการศึกษา ค้นพบแนวทางการแก้ปัญหาของชาวบ้านในหมู่บ้านคาโต๊ะ จังหวัดปัตตานี ที่ส่งผลต่อการดูแลทรัพยากรประมง คือการปกป้องเรืออวนรุนไม่ให้มีการลู่ล้าเข้ามาในอ่าวและการแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือต่างๆ ซึ่งอาศัยบรรทัดฐานและระบบการจัดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่จับสัตว์น้ำร่วมกัน แต่ระบบการจัดการดังกล่าว มีความเปราะบาง และมีข้อจำกัด เนื่องจากไม่ได้มีกฎระเบียบ หรือกติกาที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ และไม่สามารถขยายพื้นที่ไปยังกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอื่นๆ เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงหอยแครง กลุ่มผู้ปล่อยน้ำเสียจากบ่อกุ้ง กลุ่มผู้ผลิตโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางแก้ปัญหาทรัพยากรประมง ด้านอื่นๆ ดังนี้

1) ปัญหาการใช้ทรัพยากรในอ่าวปัตตานี มีความยุ่งยากซับซ้อน และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนจำนวนมาก จึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของคนทุกกลุ่ม

2) การบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน ต้องมีกรอบกฎหมายรองรับ ชาวประมงรอบอ่าวและผู้ใช้ประโยชน์อื่นๆ สามารถพูดคุยหาข้อตกลงกันได้อย่างสะดวก และสามารถหากติกาที่ง่ายต่อการบังคับใช้จึงจำเป็นต้องมีการจัดตั้งองค์กร คือ "สภาการจัดการทรัพยากรอ่าวปัตตานี" โดยมีหน้าที่ประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน และชาวบ้าน ซึ่งปัญหาที่อาจจะเกิดกับองค์กรชาวบ้านนี้ คือ ทักษะความชำนาญ ที่จะแบกรับภาระความรับผิดชอบงานบริหารจัดการ อาจจำเป็นต้องมีการจัดสัมมนา ฝึกอบรมหลักสูตรระยะสั้น เพื่อเสริมทักษะ และเทคนิคการบริหารจัดการ

3) มาตรการการใช้สิทธิจับสัตว์น้ำภายในขอบเขต เป็นการเฉพาะเพื่อแก้ปัญหา การแก่งแย่งกันจับสัตว์น้ำ วิธีการนี้อาจจะทำได้ยาก จำเป็นที่จะต้องได้รับการพิจารณาและประเมิน จากชาวบ้านและกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรอื่นๆ มีเจ้าหน้าที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับ

4) บทบาทและการสนับสนุนจากรัฐบาล ในด้านการวางกรอบกฎหมาย ด้านเทคนิคการช่วยเหลือทางการเงิน แก่องค์กรชาวบ้าน แต่อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องที่ต้องหารืออย่าง รอบคอบในการแบ่งภาระหน้าที่ความรับผิดชอบระหว่างรัฐและองค์กรชาวบ้าน

5) การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร จะต้องให้ความสำคัญกับบริบทและ เงื่อนไขของชุมชนในการที่จะสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลทรัพยากร

บรรจง นะแส และคณะ (2545) ได้ศึกษาบทบาทสตรีในครอบครัวของชาวประมง พบว่า สตรีที่เป็นแม่บ้านจะทำหน้าที่ภายในครอบครัวเกือบทั้งหมด และทำหน้าที่ในการนำผลผลิต จากทะเลสู่ตลาด ซึ่งภาระกิจดังกล่าวนี้ร้อยละ 80 เป็นของผู้หญิง โดยจะนำผลผลิตไปมอบให้กับ พ่อค้าแม่ค้าในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ของครอบครัว เพื่อลงบัญชีและรับเงิน ตลอดจนการ กู้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ในช่วงสถานการณ์ทางการเงินของครอบครัวขาดแคลน ผู้หญิงจึงต้องมี หน้าที่จัดการทางการเงินด้วย บทบาทหลักของผู้หญิงในครอบครัวประมง ประกอบด้วย 3 บทบาท คือ 1) ทำหน้าที่ภายในครอบครัวเกือบทั้งหมด 2) ทำหน้าที่ขายสัตว์น้ำประมาณร้อยละ 80 และ 3) เป็นแรงงานในการทำการประมงกับครอบครัว และเนื่องจากสตรีต้องทำมาหากินอยู่กับ ธรรมชาติ ดังนั้นสตรีจึงเป็นตัวแทนที่มีศักยภาพในการพัฒนา หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ รวมถึงการมีบทบาทในการปกป้องดูแล และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ซึ่งสตรีจะทราบเกี่ยวกับข้อจำกัด ข้อดี ข้อเสียของการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นสตรีจึงอาจทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์ สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้ดีกว่าผู้อื่น สตรีจึงควรได้รับการพัฒนาเพื่อเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ดูแล ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

Dorairajoo, Soroja Devi (2002 : 5) ศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงไทย มาเลย์ ในภาวะขาดแคลนทรัพยากรทางทะเล และผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม พบว่า ชาวประมงในภาคใต้ของประเทศไทย ประกอบอาชีพประมงด้วยเรือลำเล็กกำลังลำบาก เพราะ ทรัพยากรในทะเลหมด สาเหตุจากนายทุนที่มีเรือลำใหญ่ ใช้เทคโนโลยีในการจับปลาครั้งละหลายๆ จนเกิดภาวะขาดแคลน ป่าชายเลนถูกทำลาย การทำนาุ้งส่งผลเสียต่อสภาพแวดล้อมในทะเล ชาวประมงจับปลาได้น้อย ประสบปัญหา ทำให้บทบาทในครอบครัวมุสลิมเปลี่ยนแปลง ผู้ชายโศด

ต่างเดินทางไปทำงานตามร้าน "ต้มยำ" ในประเทศมาเลเซีย และผู้หญิง โศดตามปกติจะไม่ออกไปนอกบ้าน แต่ภาวะขาดแคลนทรัพยากร ทำให้ผู้หญิงต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทเดิมโดยเดินทางไปทำงานซ่อมอวนในอำเภอเมืองเพื่อนำรายได้ช่วยเหลือครอบครัว

บรรจง นะแส (2549 : 31-35) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรชายฝั่ง โดยชุมชน : ศึกษากรณีการทำซั้งของชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส พบว่า ชุมชนบ้านทอนดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เพราะยึดมั่นตามหลักศาสนาที่มีความเชื่อร่วมกันว่า ทะเลเป็นของส่วนรวม เป็นของที่พระเจ้าประทานมาให้ ฉะนั้นจึงไม่มีใครเป็นเจ้าของ ทุกคนสามารถทำประมงได้ทุกที่ แต่ต้องช่วยกันดูแลรักษา วิถีชีวิตของชาวประมงบ้านทอนนั้น ฝ่ายชายจะออกไปทำมาหากินในทะเล ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ดูแลบ้านดูแลลูกและจัดการเรื่องอาหาร แต่ต่อมาชุมชนต้องพบกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ วิถีชีวิตต้องปฏิสัมพันธ์กับภายนอก มีความต้องการสิ่งใหม่ๆ ทรัพยากรทางทะเลถูกแย่งชิงโดยคนภายนอก ที่เข้ามาในรูปแบบการทำประมงสมัยใหม่ เกิดปัญหาในชุมชนจนชาวประมงพื้นบ้านบางครอบครัวเดินทางออกจากหมู่บ้านเพื่อไปขายแรงงานในอาชีพต่างๆ ชาวประมงพื้นบ้านบางคนที่เหลืออยู่ได้มีการรวมตัวเพื่อจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและสามารถสร้างเครือข่าย จนกลายเป็นชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดนราธิวาส และได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ มากมาย และที่โดดเด่นที่สุดคือ การทำซั้ง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษบ้านทอนได้คิดหาวิธีการเพื่อเลียนแบบธรรมชาติให้บรรดาสัตว์ทะเลเข้ามาพักอาศัย โดยชาวประมงจะมีซั้งเป็นของตนเอง และจะคอยดูแลซั้งของตนเองเป็นอย่างดี หากจับสัตว์น้ำขนาดเล็กได้บริเวณซั้งจะปล่อยทันที นอกการทำซั้งยังเป็นการกำหนดเขตพื้นที่ไม่ให้เรือประมงพาณิชย์รุกล้ำเข้ามาในเขตซั้งอีกด้วย

ภูมิวิไล ศิริพลเดช (2550) ศึกษาเรื่อง เพศภาวะและการพัฒนาในสังคมชนบทลาว : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาฝายน้ำตาดาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับผลกระทบของโครงการพัฒนาที่มีต่อผู้หญิงในบ้านห้วยสิน และบ้านห้วยนา ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ของโครงการ ว่า ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไร ผลจากการศึกษาพบว่า ปัญหาสำหรับผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในบ้านห้วยนา คือ การเข้ามาของระบบตลาด ทำให้ทุกอย่างกลายเป็นสินค้า ในอดีตไม่มีความจำเป็นต้องซื้อเสื้อผ้า เครื่องใช้ในครัวเรือนที่ทันสมัย แต่เมื่อโครงการพัฒนาฯ เข้ามา ทำให้ผู้หญิงต้องใช้จ่ายเงินมากขึ้น โดยการขายแรงงาน และการปักผ้า ส่วนปัญหาของผู้หญิงบ้านห้วยสินนั้น ที่ดินที่ได้รับการจัดสรรให้อาศัยและทำกินใหม่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ และการแลกเปลี่ยนสินค้าที่อดีตกระทำแบบง่ายๆ แลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้านเท่านั้น แต่ปัจจุบันการ

แลกเปลี่ยนมีความยากลำบากมากขึ้น เพราะต้องเปลี่ยนเป็นเงินก่อนมาซื้อสินค้า ในขณะที่ผู้ชายนั้น มีการส่งเสริมด้านการใช้เทคโนโลยี ทำให้งานของผู้ชายเป็นงานที่มีคุณค่า ส่วนงานของผู้หญิง ไม่ได้รับการสนับสนุนให้มีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ทำให้อำนาจการตัดสินใจเป็นของผู้ชาย จากโครงการพัฒนาภายใต้โครงสร้างแบบผู้ชายเป็นใหญ่ที่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีความตั้งใจที่จะทำ ให้ชีวิตของคนดีขึ้น แต่การพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ให้ผู้ที่มิอำนาจเหนือกว่าจึงไม่สามารถสร้าง อำนาจให้กับผู้หญิงได้

ธารทิพย์ ไกรวรรณฤทธิ์ (2550 : 30) ศึกษาบทบาทหญิงชายกับการพัฒนา : กรณีศึกษาในเขตเชียงทอง หลวงพระบาง ตั้งแต่ ค.ศ.1975 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2550) ผลจากการศึกษา พบว่า สังคมในสาธารณรัฐประชาชนลาวมีการแบ่งบทบาทหญิงชายตลอดมา ตั้งแต่ก่อนการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ.1975 โดยกำหนดให้ผู้ชายเป็นผู้นำมีหน้าที่ด้านการปกครอง หรือมี ส่วนร่วมในชุมชน ในขณะที่ผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลครัวเรือน บทบาทดังกล่าวได้รับการปลูกฝังผ่าน ทางวรรณกรรม สุภาษิต จนกลายมาเป็นบรรทัดฐานที่ปฏิบัติในสังคม แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง ค.ศ.1975 รัฐบาลลาว ได้ผลักดันให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองเพื่อให้เข้าใจถึง ระบอบสังคมนิยมและมีส่วนร่วมในด้านเศรษฐกิจ โดยให้ผู้หญิงเป็นแรงงาน เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับ ประเทศ ส่งผลให้ผู้หญิงลาวจำนวนหนึ่งทำงานด้านธุรกิจการท่องเที่ยว ผู้หญิงต้องเปลี่ยนบทบาท จากการดูแลครอบครัว และการผลิตที่ไม่มีรายได้มาสู่การทำงานที่มีรายได้ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้หญิงยังคงต้องรับภาระด้านการดูแลครอบครัวอยู่เช่นเดิม จึงส่งผลให้ผู้หญิงต้องรับภาระเพิ่มมาก ขึ้น ซึ่งจากภาระของผู้หญิงตามแนวทางการพัฒนาดังกล่าว ทำให้เกิดแนวคิดการพัฒนาสตรี แนวทางใหม่ในกระแสโลก เรียกว่า บทบาทหญิงชายกับการพัฒนา ส่งเสริมให้ผู้หญิงผู้ชายมี บทบาทเท่าเทียมกัน แต่การพัฒนาบทบาทหญิงชายไปสู่ความเท่าเทียมในประเทศลาวโดยเฉพาะที่ หลวงพระบางนั้น ยังเป็นเพียงการเริ่มต้น เพราะปัญหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเท่าเทียมกัน ระหว่างหญิงชายยังมีค่อนข้างน้อย หรือมีเฉพาะในกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาเท่านั้น

เต็งเม็ง อย่างลือชัย (2550) ศึกษาเรื่อง บทบาทหญิงชายในการพัฒนาสังคมของชน เผ่าม้ง เศรษฐกิจสังคมของชนเผ่าม้ง จากมุมมองของผู้ชายม้ง : กรณีศึกษาหมู่บ้านวังเฮือ เมืองทูลคม แขวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาและ วิเคราะห์บทบาทหญิงชายในมิติของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย ทางการผลิตและสังคมของชุมชนม้งในพื้นที่ศึกษา 2) เพื่อศึกษาบทบาทของผู้หญิงม้งในฐานะต่าง ๆ นกระบวนการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัว โดยผ่านทัศนคติมุมมองทางสตรีนิยมและ

มุมมองของผู้ศึกษา 3) เพื่อศึกษาถึงผลกระทบและผลประโยชน์ที่มีต่อบทบาทหญิงชายในมิติทางเศรษฐกิจสังคม จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคม จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจตลาดเสรี ทั้งนี้เน้นไปที่สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสถานะต่างๆ ผลการศึกษาพบว่า สังคมม้งมีรากฐานระบบ “ชายเป็นใหญ่” สืบทอดระบบแซ่สกุลชาย มีระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฝ่ายชายมีเหนือผู้หญิงและเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ของสังคม ซึ่งในอดีตระบบการผลิตในไร่บทบาทระหว่างผู้หญิงและผู้ชายเป็นไปในลักษณะพึ่งพาอาศัยระหว่าง ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต เนื่องจากกิจกรรมในอดีตเป็นการผลิตในไร่ ดังนั้นการแบ่งงานกันทำตามเพศภาวะยังไม่มี ความชัดเจนมากนัก แต่หลังจากรัฐบาลลาวมีนโยบายเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แนวคิดแบบทุนนิยมเสรีแทรกซึมวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ต้องการใช้แรงงานจากผู้ชายเป็นหลัก ส่งผลให้ผู้ชายมีบทบาทหลักในการผลิตมากกว่าผู้หญิง ส่งผลให้ผู้หญิงยังคงอยู่ภายใต้ระบบสังคมที่ชายเป็นใหญ่

งานวิจัยของ ภูมิวิไล ศิริพลเดช และธารทิพย์ ไกรรณฤทธิ (2550) ได้ศึกษาบทบาทของหญิงชายกับนโยบายการพัฒนา พบว่า นโยบายการพัฒนามักนำแนวคิดเกี่ยวกับมิติหญิงชายมาพิจารณาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมกับโครงการพัฒนาต่างๆ แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นจริงนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงที่ต้องปรับตัว และมีภาระเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ ผลการศึกษาของ เขาวนิจ กิตติธรรกุล สุณีย์ บุญกำเนิด (2541) และบรรจง นะแส (2549) ที่ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนประมงพื้นบ้านกับกระแสของการพัฒนา พบว่า นโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมการส่งออก ได้ส่งผลกระทบต่อประชาชนที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ที่ถูกแย่งชิงทรัพยากรทางทะเลทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต บางชุมชนต้องใช้เวลาหลายปีในการต่อสู้เพื่อปกป้องแหล่งประกอบอาชีพจนประสบผลสำเร็จ แต่ก็มีอีกหลายชุมชนที่ไม่สามารถลุกขึ้นมาปกป้องชุมชนได้ ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า บทบาทผู้หญิงและผู้ชายในครอบครัวมีทั้งครอบครัวที่ประกอบอาชีพประมง และครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่การแบ่งบทบาทด้านหน้าที่และการแบ่งงานกันทำของผู้หญิงและผู้ชายจะแตกต่างกัน ผู้หญิงรับผิดชอบในการดูแลลูก ดูแลคนชรา ดูแลบ้าน จัดการด้านอาหาร บริหารจัดการด้านการเงินความเป็นอยู่ของครอบครัว นำผลผลิตจากทรัพยากรประมงออกสู่ตลาด การแปรรูปสัตว์น้ำ เพื่อเพิ่มมูลค่า ปฏิบัติหน้าที่ภายในครอบครัวอย่างเคร่งครัด ในขณะที่ผู้ชายจะเป็นผู้ทำงานนอกบ้าน

หรือออกทะเล เรียนรู้เทคโนโลยีต่างๆ เป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ แต่เมื่อนโยบายการพัฒนาหรือกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรถูกแย่งชิง และลดจำนวนลง ทำให้บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและผู้ชายต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไป ครอบครัวต้องดิ้นรน โดยเฉพาะบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในกิจกรรมประมง นอกจากนี้เป็นแรงงานหลักในการทำหน้าที่ภายในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นแรงงานเสริมในการช่วยเหลือครอบครัว เช่น การเป็นแรงงานรับจ้าง การปะอวน การซ่อมอวน และต้องออกทะเลไปพร้อมกับสามี เพื่อแบ่งเบาระยะและประหยัดรายจ่ายให้กับครอบครัว จากกระแสการพัฒนาที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาแต่พบว่า ปัญหาด้านสุขภาพอนามัยและชีวิตการเป็นอยู่ยังไม่ดีขึ้น จึงมีแนวคิดในการศึกษามิติหญิงชายในขณะที่ผู้หญิงมีความใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ โครงการพัฒนามีการนำเอาแนวคิดบทบาทผู้หญิงผู้ชายเข้ามาส่งเสริมการดำเนินงานเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประยุกต์ใช้ในการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย สร้างแนวคำถามในการสัมภาษณ์ และการอภิปรายผลต่อไป

กรอบแนวคิด

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสามารถสร้างกรอบแนวคิดการศึกษาในครั้งนี้ โดยนำการศึกษาด้านบริบทชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นข้อมูลพื้นฐาน โดยเชื่อมโยงกับหน้าที่และการแบ่งงานกันทำ การมีส่วนร่วมของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมประมง รวมทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรประมงบ้านปากบางตาวา ดังปรากฏในภาพ 1

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

